

В І Д Г У К
офіційного опонента
доктора філологічних наук, професора В. А. Глушенка
про дисертацію Фомічової Валерії Олегівни
«Причини аморфізаційних змін у мовах різних типів»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство

Лінгвістична проблема, розкрита в дисертаційному дослідженні Валерії Олегівни Фомічової «Причини аморфізаційних змін у мовах різних типів», є актуальною, оскільки на сучасному етапі розвитку мовознавства за панування експланаторного й системного підходів до лінгвістичних досліджень украї необхідні оригінальні розвідки, пов'язані з визначенням закономірностей змін у мовах. Дисертаційну працю присвячено дослідженню причин змін морфологічної будови в напрямі аморфізації в мовах різних типів (на матеріалі синтетичних української та російської і аналітичної англійської мов).

Актуальність теми полягає в необхідності пояснити та систематизувати причини, які викликають аморфізаційні зміни в синтетичних і аналітичних мовах, тобто мовах, для яких аморфізм не є домінантною типологічною властивістю. З огляду на те, що праць, орієнтованих на дослідження аналітизації та синтезації мов або ж співвідношення/взаємодію явищ аналітизму й синтетизму та ін., у лінгвістиці значна кількість, постає цілком логічне питання про місце аморфізму як складника тріади *синтетизм – аналітизм – аморфізм* у сучасному лінгвістичному просторі. У сучасній лінгвістиці морфологічна будова мов здебільшого характеризується в аспекті встановлення специфіки формотворення в системах різних частин мови, тоді як приклади втрати/редукції/ненабуття формотворення подаються як винятки або факти, які не потребують детального обґрунтування. Насправді відсутність формотворення є провідною ознакою аморфізму – морфологічної типологічної властивості одного рівня з аналітизмом і синтетизмом.

Обраний предмет дослідження не виявився таким, що є однозначно потрактованим у працях дослідників структурної морфологічної класифікації мов. Авторці довелося з'ясувати основні питання морфологічної класифікації (про тип мови й тип у мові, засади класифікації мов світу тощо), аналізувати суперечливі визначення аморфізму, шукаючи його інваріантні й факультативні ознаки та рефлекси на різних рівнях мовної структури, вводити систему понять, пов'язаних зі змінами морфологічної будови в бік аморфізації, а отже, обґрунтовувати теоретичні й методологічні засади подальшого аналізу об'єкта рецензованої розвідки – аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській та аналітичній англійській мовах.

Дисертантка добре обґрунтувала наукову новизну дослідження (с. 11); вона не викликає сумнівів.

Важливо, що дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідного напрямку Чорноморського національного університету імені Петра Могили з теми «Статика і динаміка в розвитку у слов'янських і германських мовах».

Як відзначає В. О. Фомічова, мета дослідження полягає «у встановленні причин аморфізаційних змін у мовах різних типів – синтетичних українській і російській, аналітичній англійській мовах» (с. 8). Дисертантка досягла поставленої мети завдяки послідовному розв'язанню п'яти завдань: встановлено співвідношення аморфізму із синтетизмом, аналітизмом, фузією, аглютинацією, ізоляцією (підрозділи 1.1 і 1.2); уточнено поняття *аморфізм* шляхом встановлення інваріантної і факультативної ознаки та визначено різнорівневі рефлекси аморфізму (підрозділ 1.3); удосконалено методику ідентифікації аморфізаційних змін (підрозділ 1.4); ідентифіковано вияви аморфізму в синтетичних українській, російській та аналітичній англійській мовах і з'ясовано причини аморфізаційних змін у цих мовах (розділи 2 і 3); виявлено спільні й специфічні причини (розділи 2 і 3).

Дисертація В. О. Фомічової має чітку та логічну структуру: складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків та чотирьох додатків. Джерельною базою стали переважно граматики аналізованих мов, а також різноаспектні лексикографічні видання.

У вступі пояснюється актуальність теми дисертаційного дослідження, чітко сформульовано мету, завдання роботи, вичерпно схарактеризовано об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну, теоретичну та практичну цінність одержаних результатів, наведено відомості про апробацію положень та результатів праці.

У першому розділі – «Теоретичні і методологічні засади дослідження причин аморфізації» – створено ґрунтовну теоретичну й методологічну базу для дослідження аморфізаційних змін і встановлення причин цих змін. У підрозділі 1.1 з'ясовано основні питання розвитку та сучасного стану системної структурно-типологічної та фрагментарної морфологічної класифікацій мов світу. Викристалізовано поняття типу мови й типу в мові, які мають надзвичайне значення для праці, оскільки тип у мові є предметом дослідження. Особливу увагу приділено вибору системи типів у мові, яка задовольняє потреби дослідження морфологічної будови. У підрозділі 1.2 досліджено аморфізм: встановлено співвідношення аморфізму з іншими типами в мові, подано визначення аморфного типу в мові. У підрозділі 1.3 спостерігаємо новаторський підхід до тлумачення одиниці структурно-типологічної морфологічної класифікації, який полягає в аналізі впливу відсутності формотворчих засобів на зміни в інших рівнях мовної структури: встановленні різнорівневих рефлексів аморфізму на фонетико-фонологічному, морфемно-дериваційному, синтаксичному рівнях. Підрозділ 1.4 присвячено переважно методологічній базі дослідження аморфізації, тобто удосконаленню методики ідентифікації аморфізаційних змін у мовах різних типів. Крім з'ясування загальних питань методики дослідження аморфізації, у цьому підрозділі авторка побудувала та прокоментувала власний алгоритм ідентифікації аморфізаційних змін, за яким можна виявити

аморфізаційні зміни в синтетичних і аналітичних мовах. На результати застосування цього алгоритму дисертантка посилається в другому й третьому розділах, коли починає працювати з аморфізаційними змінами кожної нової частини мови.

Наступні два розділи присвячено аналізу аморфізаційних змін в аналізованих мовах та встановленню причин цих змін.

У другому розділі – «Причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах» – виявлено спільні й специфічні причини аморфізаційних змін у синтетичних українській і російській мовах.

Підрозділ 2.1 має два пункти, у яких схарактеризовано субстантивну аморфізацію окремо в кожній з двох досліджуваних мов. Варто підкреслити доцільність використання в тексті дисертації схем, формул і таблиць, що чітко відображають специфіку формотворення в розділах 2 і 3. Виявлено абсолютно незмінювані (наприклад: *бра, мадам, фламінго, цеце, НАТО*) та потенційно змінювані іменники (наприклад: *бігуді, метро, плей-оф*). Основною причиною незмінюваності аморфних іменників, спільною для української та російської мов, визначено невідповідність субстантивним формоделам, тоді як невідмінюваність потенційно змінюваних іменників зумовлена екстралінгвальними факторами, серед яких визначено специфічну для української мови тенденцію – боротьбу норми й системи, яку значно стимулює наявність двох варіантів норми відмінювання.

У підрозділі 2.2 йдеться про адвербіалізацію як один з виявів аморфізаційних процесів. Авторка зазначає, що аморфізаційною зміною можна вважати повну адвербіалізацію словоформ змінюваних частин мови. Слід зауважити, що процес аморфізації вдало продемонстровано завдяки застосуванню методики компонентного аналізу значень вихідної та транспонованої одиниці (на прикладі укр. *відроду, догори, засвітла, зранку*; рос. *донизу, издали, оттого, спочатку* тощо, с. 102–104). Здійснено спробу встановлення умов, за яких змінювана номінативна одиниця з темпоральним значенням аморфізується. Причиною цієї аморфізаційної зміни визначено

«трансформацію граматичної відмінкової семантики іменника, прикметника, займенника та числівника в лексичну семантику прислівників» (с. 107).

У підрозділі 2.3 ідентифіковано аморфізаційні зміни в ад'єктивній граматичній системі, що відбулися з окремими одиницями (укр. *брутто*, *декольте*, *маренго*, *плісе*, *хакі*; рос. *ассорти*, *барокко*, *брюки гольф*, *валансьен*, *онлайн* тощо). Зазначено, що в історичному розвитку в мовах також відбувалися аморфізаційні зміни. З іншого боку, прикметниковими аморфізаційними змінами не визнано такі одиниці: 1) рос. *чудо-богатырь*, *царь-пушка*, *жар-птица*; укр. *диво-дерево* тощо; 2) *фото-*, *радио-/радіо-*, *теле-*, *кино-/кіно-*, *авиа-/авіа-* та ін.; 3) *веб-сайт*, *дискурс-аналіз*, *інтернет-клуб*; рос. *бизнес-виза*, *спа-процедуры*, *фэйс-контроль*; 4) іншомовні одиниці з атрибутивною семантикою на позначення ознак за стилем, напрямом, сортом, породою (наприклад: *стиль модерн*, *стиль кантри*, *утки хаки-кембел*, *порода ньюфаундленд*, *кроссовки адидас*, *капуста провансаль*). Аргументи на користь останньої тези, подані в праці, видаються цілком переконливими, однак за деякими типами одиниць дещо стислими. Причину аморфізаційної зміни авторка вбачає в збереженні традицій (орфографічних, орфоепічних, граматичних) мови-джерела.

Підрозділ 2.4 присвячено встановленню причин дієслівних аморфізаційних змін. Розглядаються питання про становлення інфінітива й дієприкметника як незмінюваних розрядів дієслова. Авторка досліджує ці сучасні вияви аморфізму як аморфізаційні зміни, оскільки в історичному розвитку прослідковується дефункціоналізація словозмінних категорій, спричинена зміною граматичних характеристик аналізованих розрядів.

Третій розділ – «Причини аморфізаційних змін в аналітичній англійській мові» – присвячено з'ясування причин аморфізаційних змін в розглядуваній мові та визначенню спільних і специфічних причин аморфізаційних змін. У дослідженні аморфізаційних змін в англійській мові підхід змінюється, оскільки аморфізаційні зміни становлять результати тривалого впливу інших мов з різною морфологічною будовою. У праці

неодноразово підкреслюється значення мовних контактів як однієї з провідних зовнішньомовних причин аморфізаційних змін. У підрозділі 3.1 подається короткий екскурс подій, які спричинили встановлення різноманітних мовних контактів упродовж розвитку англійської мови. Необхідно підкреслити, що інформацію про історичний розвиток викладено дуже чітко й стисло.

У підрозділі 3.2 висвітлено причини аморфізаційних змін в іменних частинах мови: іменнику та прикметнику. Значну увагу приділено аморфізації відмінкових форм унаслідок адвербіалізації. У підрозділі 3.3 йдеться про дієслівні аморфізаційні зміни у фінітних і нефінітних формах дієслова. Можливо, такого розподілу на «ім'я (іменник+прикметник+адвербіалізація)» та «дієслово» варто було б дотримуватися і в розділі 2 для забезпечення однотипності структури обох розділів.

У субстантивній системі англійської мови виявлено субстантивацію лексеми (наприклад: *crew, the aristocracy, the youth of today, mackerel, deer, sheep, Burmese, aircraft, quid, counsel*) і системи (субстантивну відмінкову систему було редуковано). Аморфізація лексеми в праці пояснюється невисокою актуальністю субстантивної категорії числа цих груп, чому може сприяти синтаксичний аналітизм. Субстантивні аморфізаційні зміни, що відбулися в системі іменника і виявляються в редукції відмінкового формотворення, пояснюються дією комплексу внутрішньомовних (фонетичних і граматичних) та зовнішньомовних причин. Цей погляд авторки базується на низці досліджень морфологічної будови англійської мови, тоді як додаткова гіпотеза, висунена власне дисертанткою, полягає в пріоритетності зовнішньомовних причин (мовних контактів).

У наступному пункті досліджуються аморфізаційні зміни в ад'єктивній системі англійської мови. Сучасний прикметник є виявом аморфізму, однак об'єктом дослідження в розглядуваній праці цю частину мови робить той факт, що незмінюваним прикметник став унаслідок втрати відмінково-

числового формотворення, а отже, аморфізаційних змін. Основною причиною аморфізації прикметника є внутрішньомовна: дефункціоналізація категорій відмінка і числа внаслідок занепаду відмінково-числового формотворення іменника.

Далі в праці схарактеризовано адвербіалізацію як аморфізаційну зміну в англійській мові. На відміну від української й російської мови, де адвербіалізація відмінкових форм є продуктивним способом творення прислівників, у сучасній англійській мові наявні сталі результати, які не сприймаються як результат адвербіалізації, тому вибірку авторка здійснювала з етимологічних словників (наприклад, англ. *once*: давньоангл. присл. *anes* «одного разу» ← числ. *anes* «одного» (род. відм.); англ. *noway/noways* «у жодному разі» ← давньоангл. *nānes wegēs* «жодного шляху» (род. відм.); англ. *always* «завжди» ← давньоангл. *ealne weg* «весь шлях» (знах. відм.). У решті аспектів адвербіалізація як аморфізаційна зміна є аналогічною до того процесу, який спостерігається в українській і російській мовах.

У підрозділі 3.3 досліджується дієслівна система. Окремо розглядаються особові й безособові форми. Аморфізаційні зміни в особових формах сучасної англійської мови наочно продемонстровано формомоделями часу в табл. 3.6, з якої видно, що особові форми значно редуковано порівняно з традиційною шестичленною моделлю парадигми особових форм. Причину цих аморфізаційних змін авторка вбачає у внутрішньомовних фонетичних (редукція ненаголошених голосних у флексіях) та граматичних (дублетність вираження категорії особи займенником і дієсловом) факторах, можливо, стимульованих особливостями історичного розвитку мови. Аморфізаційні зміни в безособових формах також викликані внутрішньомовними та зовнішньомовними чинниками.

У загальних висновках (с. 165–171) лаконічно й вичерпно викладено основні результати дисертаційної праці. Авторка зазначає, що синтетичні мови, які розвиваються без домінуючого впливу мов з іншими структурно-

типологічними характеристиками, не зазнають системних аморфізаційних змін і зберігають свою структурно-типологічну належність. Внутрішня організація системи синтетичної мови, що розвивається природно, не зазнаючи негативного зовнішнього впливу, має такі механізми, що здатні нейтралізувати вияви аморфізму. З іншого боку, якщо природній розвиток синтетичної мови порушується таким впливом, то аморфізація стає процесом, що активно сприяє зміні структурно-типологічної кваліфікації мови. Водночас потреба у вираженні все ще актуальних для мови граматичних значень може компенсуватися засобами синтаксичного аналітизму.

Важливо підкреслити, що В. О. Фомічова подає перспективні напрями подальших наукових пошуків. Ідеться про з'ясування того, які інші чинники, крім аморфізаційних змін, можуть впливати на стабільність структурно-типологічних властивостей мови того або іншого типу й за яких умов. Здійснене дослідження може стати основою для встановлення аморфізаційних тенденцій у мовленні (ідеться про синтетичні й аналітичні мови) та для виявлення універсальних і унікальних причин аморфізаційних змін.

Рецензована дисертація належним чином апробована на міжнародних і всеукраїнських конференціях, науково-методичних семінарах; за темою дисертації упродовж 2011–2016 рр. опубліковано достатню кількість статей у фахових наукових виданнях України та в закордонному виданні (Німеччина); опубліковані праці повною мірою відбивають основний зміст дисертації.

Необхідно відзначити ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації. Дисертацію та автореферат оформлено відповідно до вимог.

Отже, ознайомлення з рецензованою дисертацією переконує в тому, що вона є завершеною й оригінальною науковою працею. В. О. Фомічова висвітлила й обґрунтувала нові теоретичні й практичні результати загальної

лінгвістичної проблематики, що є науково достовірними. Дисертація за своїм змістом відповідає паспорту спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство.

Водночас у роботі є й окремі недоліки, у зв'язку з чим уважаємо за потрібне висловити певні зауваження.

1. Варто було б ввести питання про співвідношення понять *причина*, *чинник*, *фактор*, *тенденція* до підрозділу, у якому йдеться про вдосконалення методики дослідження причин аморфізаційних змін, оскільки в праці не завжди чітко простежується логіка використання цих термінів.

2. Не зовсім зрозуміло, як саме добирався фактичний матеріал дослідження у випадку з конкретними лексемами, у яких спостерігається аморфізація парадигми. У праці подано загальну інформацію про відбір матеріалу, з якої зрозуміло, що конкретні одиниці не добиралися за аморфізації системи певної частини мови (не конкретних лексем). У дисертації міститься інформація про те, що вибірка здійснювалася із словників (тлумачних, орфографічних, інверсійних, іншомовних слів), однак не вказано механізм відбору та/або кількісні показники.

3. У розділі 2 не до кінця розкритий статус складноскорочених назв української й російської мов на кшталт укр. *компроти*, *завкафедри*. Такі утворення є аморфними чи потенційно змінюваними?

4. Варто було б подати посилання на джерело прислів'їв, які стали прикладами для порівняння синтаксичної функції форм ступеня порівняння прикметників сучасних української й російської мов, для демонстрації прикладів синтаксичної функції дієприслівників цих мов.

5. На жаль, на с. 83 не видно, де саме авторка зафіксувала подані розмовні словоформи *кіношка*, *тюрейка/тюрешка*, *філейка* тощо. Було б не зайвим посилання на джерело особливо з огляду на те, що серед позицій бібліографії наводяться й ті, що стосуються джерельної бази дослідження.

6. У роботі є окремі стилістичні й пунктуаційні недогляди (с. 65, 71, 81, 127, 166 та ін.).

7. Бібліографічний опис у Списку використаних джерел не завжди відповідає вимогам (с. 172, 175, 178, 181, 186 тощо).

Зроблені зауваження не стосуються концептуальних положень рецензованої праці, мають частковий характер, тому не можуть вплинути на рішення про високу оцінку проведеної дисертанткою роботи.

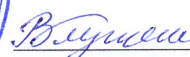
Вищесказане дає нам усі підстави стверджувати, що дисертація «Причини аморфізаційних змін у мовах різних типів», подана на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство, цілком відповідає вимогам, зазначеним у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її авторка, Валерія Олегівна Фомічова, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук із зазначеної спеціальності.

Відгук обговорено й затверджено на засіданні кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 13 від 8 червня 2017 р.).

Офіційний опонент завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету доктор філологічних наук, професор

8 червня 2017 р.

 В. А. Глущенко

Підпис проф. Володимира Андрійовича Глущенко засвідчую.

Начальник відділу кадрів Донбаського державного педагогічного університету

8 червня 2017 р.

 Є. С. Сілін